

БРАГА ТЕТЯНА

Болгарська академія наук, докторант

«ЗАКОН СУДНИЙ ЛЮДЕМ» – НАЙДАВНІШИЙ БОЛГАРСЬКИЙ ТА СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ПАМ'ЯТНИК ЕПОХИ ХРИСТИЯНСТВА

1. «Закон судний людем» (далі – ЗСЛ) – найдавніше джерело болгарського права, він є найстарішим письмовим законодавчим пам'ятником також серед слов'янських народів. Це правовий документ часів Першої болгарської держави, яку історики називають Дунайська Болгарія, щоб відрізнити її від Поволзької Болгарії, спочатку була ханством, а від Симеона I Великого – царством на Балканському півострові з 681 по 1018 рр. Її засновником був хан Аспарух [11], категорична перемога якого у битві при Онгалі 680 р. призвела до підписання мирного договору, за яким Візантія фактично визнала новостворену державу і була змушена платити їй податки [9]. Столиця – Пліска, а з IX століття – Великий Преслав. Після підкорення Київською Русью наприкінці X ст. – столиці Скоп'є та Охрид.

2. Після похрещення у Болгарії спочатку застосовувались візантійські юридичні збірники: «Еклог», збірник законів, виданий у 726 р. імператором Левом III, створений на основі законів імператора Юстиніана та «Номоканон», збір церковних канонів та світських (імперських) законів [1, с. 269–270]. Ймовірно, саме Борис I (842–888 р.) їх замінив на ЗСЛ, який здебільшого є доповненням і модифікацією частин «Еклоги».

3. «Закон судний людем» здавна став предметом дослідження істориків та мовознавців різних, переважно слов'янських країн, як один з найдавніших пам'ятників правової думки. Вчені дають різні переклади назви цього старовинного болгарського пам'ятника. Г. Т. Данаїлов перекладає його як «Закон за съдене на хората» [7]. С. С. Бобчев віддає перевагу «Закон за съдене на людите» [4, с. 230] і у своїй праці «Староболгарські правові пам'ятники» зупиняється на визначенні «Закон про суд над мирянами (громадянами)». Чеський вчений Vasica J. [14, с. 12] також використовує слова «миряни», «лаїції» у перекладі назви давнього болгарського пам'ятника, протиставляючи їх духовенству. Він називає його «Судовим законом лаїції».

На наш погляд, обидва переклади не зовсім точні. Оскільки деякі слова в назві Закону у розвитку болгарської мови набувають нової семантики. Слово «хора» має досить туманне значення в болгарській мові, означає «всі людські істоти, незалежно від їхнього відношення до певної території, певного місця або певної влади» [13, с. 186]. Слово «люде», яке вживається у староболгарських правових пам'ятниках, якраз і вказує на такий тип відносин. Церковна влада здавна використовує слово «народ» для позначення населення, яке проживає і прикріплюється до земель, переданих монастирю у феодалну

власність [5, с. 122]. Про термін «люде» в значенні залежного населення говорить також Д. Ангелов [2, с. 34].

За нашу думку, для більш точної назви даного Закону необхідно було б опустити слово «людемъ», і на перший план поставити слово «судний», яке означає «судовий». А досліджуваний нами правової пам'ятник на сучасному болгарською мовою мав би назву «Судовий закон». Тому як по суті ЗСЛ є єдиним судовим законом Середньовічної Болгарії. А «соуднимъ», «судовим» його назвали з метою розмежувати від інших законів, отриманих від Візантії. Наприклад «Земедельского закону», «Градського Закону», «Номоканона».

4. **Походження.** ЗСЛ своїм джерелом мав візантійські закони, але був значно переробленим відповідно до особливостей слов'янського звичаєвого і раннедержавного права. Питання про те, чи був закон розроблений у Болгарії чи прийнятий Моравією, є предметом наукових дискусій, є кілька точок зору. **Болгарська версія:** Загальноприйнятою є думка про болгарське походження ЗСЛ. Вперше його висловив російський дослідник Г. А. Розенкамф [12]. Згідно з цією версією пам'ятник був створений в Болгарії за князювання Бориса I незабаром після прийняття болгарами християнства в 865 році. Це був період розвитку болгарської держави, посилення державної влади, запровадження християнства як офіційної державної релігії, яка санкціонувала правопорядок. Введення в Болгарії християнства супроводжувалося введенням єдиного нового права, яке регулювало суспільні і виробничі відносини і сприяло їх подальшому розвитку.

Моравська версія: Чеський учений І. Вашіца [14, с. 12] висунув гіпотезу про появу Закону в Великоморавській державі в період діяльності там слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Прихильники моравського походження вважають, що його склав Мефодій. Ця версія підтримана сучасним російським філологом К. А. Максимовичем [10]. М. Н. Тихомиров запропонував гіпотезу про російською походження широкої редакції Закону судного.

5. Тут треба сказати про Болгарію предхристиянської епохи. Найдавнішим і єдиним законодавчим пам'ятником дохристиянського періоду, що дійшов до нас є «Закони хана Крума» (початок IX ст.). Текст законів на грецькій мові зберігся в візантійському словнику другої половини X ст. (Так званий «словник Свида»). Згідно з переказами, перед тим, як видати закони, болгарський хан допитав полонених аварів, цікавлячись їхньою думкою про причини ослаблення і загибелі аварської держави. Серед інших причин бранці назвали клеветничество, продажність суддів, широке поширення пияцтва. Так були прийняті Крумові закони, які були спрямовані на зміцнення авторитету центральної влади, в країні вводилося централізоване судочинство. Закони Крума були обов'язкові для всього населення, незалежно від етнічних відмінностей. Реформа послабила вплив місцевої знаті, пом'якшила правові відмінності між слов'янами і праболгарами і сприяла слов'янізації праболгар.

6. Після прийняття християнства широке поширення в Болгарії отримали візантійські законодавчі збірники, а незабаром після цього швидше за все, під час правління князя Бориса був складений ЗСЛ. Утвердження християнства як офіційної державної релігії вплинуло на зміст «Закону судного людем». Цим, зокрема, можна пояснити суворі покарання для язичників, а також жителів сіл, де відбуваються язичницькі обряди. Язичники продавалися в рабство, їх майно продавалося, а гроші роздавалися бідним. Село, де ховалися язичники, несло колективну відповідальність і з усім майном віддавалася церкві. За статеві злочини, що порушують християнську мораль, встановлювалися такі покарання, як членушкодження (відрізання носа), побиття, грошові штрафи. В якості альтернативи світським покаранням використовувалися церковні покарання (тривалий пост на термін від 7 до 15 років).

7. Староболгарський письмовий правовий пам'ятник ЗСЛ не дійшов до нас у своєму первісному вигляді. Оригінальний текст його невідомий і сучасної право-історичній науці. Він відомий нам в своїх пізніших списках, всі ці списки неоднакові, пам'ятник набув широкого поширення в старій російській писемності. Число списків ЗСЛ велике, понад 50 списків.

При першому знайомстві з «Законом судним людем» стає ясно, що всі його списки, зіставлені з предметного змісту, можуть бути розділені на три основні редакції, які умовно назвемо короткою – 32 статті, простою (обширною) – 77 статей і зведеної. Давнішою є Коротка редакція, яка, швидше за все, була складена під час правління князя Бориса при введенні християнства в Болгарії (865 р.). В нашій роботі ми використовуємо Софійський список ЗСЛ короткої редакції на староболгарській мові.

8. В даному правовому пам'ятнику відсутня чітке угруповання статей по об'єкту правового регулювання, а норми матеріального права чергуються з нормами процесуального права. У Короткій редакції «Закону судного людем» в основному містяться норми кримінального права. Умовно юридичні тексти ЗСЛ можна розділити на чотири групи:

- постанови, що стосуються язичників;
- постанови про організацію судів та судочинство;
- норми цивільного законодавства;
- кримінально-правові норми.

«Закон судним людем» – найцінніший болгарський та слов'янський законодавчий пам'ятник епохи християнства. Саме на основі таких рукописних пам'яток Болгарії IX–XI століть можна простежити передумови та формування правової системи Болгарії в епоху царя Бориса I та Симеона Великого.

Список використаної літератури:

1. Ангелов Д. *Образуване на българската народност* / Ангелов Д. // *София : Наука и изкуство, 1971. – С. 269–270.*

2. Ангелов Д. Зависимо население в Македония през XIV в. / Ангелов Д. // Исторически преглед. – София, XIII, 1957, кн. 1. – С. 34.
3. Андреев М. Към въпроса за произхода и същността на «Законъ соудный людъмъ» / Андреев Д. // Годишник на Софийския университет. Юридически факултет», т. 49. – София, 1958. – С. 1–60.
4. Бобчев С. С. Един паметник на старобългарското право / Бобчев С. С. // Критика върху ист. догматичната студия на Г. Т. Данаилов «Законъ соудный людъмъ». – София, 1901. – С. 330.
5. Ганев В. Историческо развитие на търговско право / Ганев В. // София: Държавна печатница. – 1921. – С. 122.
6. Ганев В. Законъ соудный людъмъ / Ганев В. // Правно-истор. и правно-аналитични проучвания. – София, 1959. – С. 289–321.
7. Данаилов Г. Т. Един паметник на старото българско право – ЗСЛ / Данаилов Г. Т. // Сборник за народното умотворение, наука и книжнина, кн. XVII. – София, 1901.
8. Дубенский Д. Н. Русскія достопамятности / Дубенский Д. Н. // Москва : Тип. Лазаревихъ, 1843. – С. 34–52.
9. Златарски В. История на Първото българско Царство. I. Епоха на хуно-българското надмощие (679–852) / Златарски В. // София : Наука и изкуство, 1970.
10. Максимович К. А. «Законъ соудный людъмъ» / Максимович К. А. // Ист. и лингвистические аспекты исследования славянского юридического памятника. – Москва, 2004.
11. Петър П. Хан Аспарух – основоположникът на българската държава / Петър П. – София : Знание, 1994.
12. Розенкамф Г. А. Обзорение Кормчей книги вист. виде / Розенкамф Г. А. – Москва : О-во истории и древностей при Моск. ун-те, 1829.
13. Старославянский словарь под ред. Цейтлин Р., Вечерки Р., Благоевой Э. – М. : 1994. – С. 186.
14. Vasica, J. Origine cyrillo-methodienne du plus ancien code Slave dit «Zakon Sudnyj ljudem» / Vasica, J. // Byzantinoslavica. – Prague, 1951. – V. 12.

Ключові слова: Закон судный людем, Перша болгарська держава, Закони хана Крума, Еклог, Номоканон, болгарський та слов'янський законодавчий пам'ятник, епоха християнства.

Ключевые слова: Закон судный людем, Первая болгарская государство, Законы хана Крама, Эклог, Номоканон, болгарский и славянский законодательный памятник, эпоха христианства.

Key words: Law of judgment by people, First Bulgarian state, Laws of Khan Kram, Eclog, Nomokanon, Bulgarian and Slavic legislative monument, the era of Christianity.